

ROZDZIAŁ 3.

O koegzystencji geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej

Andrzej Lisowski

Streszczenie: Powołanie dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna wzbudziło dyskusję w geografii i pokrewnych dyscyplinach. W opracowaniu skoncentrowano się na kwestii integralności nowej dyscypliny, przedstawiając: a) zarys drogi do instytucjonalizacji obu subdyscyplin, z uwzględnieniem specyficznego statusu „ nauk przestrzennych ”; b) złożoną tożsamość, ze wskazaniem podobieństw i różnic między składowymi nowej dyscypliny oraz dlaczego rozeszły się drogi rozwoju naukowego obu składowych; c) wreszcie możliwości ich integracji, zgadzając się z opinią, że istniejące merytoryczne różnice między obszarami badawczymi w mniejszym stopniu decydują o efektach działań poznawczych niż postawy badaczy i społeczna organizacja badań.

Wprowadzenie

Geografia społeczno-ekonomiczna wspólnie z gospodarką przestrzenną znalazły się w 2018 r. na liście dyscyplin naukowych w Polsce. Przebieg tego procesu został przedstawiony w dwóch publikacjach przez naszego jubilata, Profesora Tadeusza Stryjakiewicza [Stryjakiewicz, 2020, 2021a]. Jego skromność nie pozwoliła mu napisać, że odegrał niezwykle istotną rolę w finalizacji tej decyzji przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego jako przedstawiciel naszej dyscypliny w Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów, w Sekcji Nauk Ekonomicznych.

Zainteresowania naukowe Profesora obejmują w pełni zakres nowo powołanej dyscypliny naukowej. Z jednej strony przedmiotem badań Jubilata jest organizacja przestrzenna działalności gospodarczej (przemysłu, usług finansowych, sektora kreatywnego), innowacyjność gospodarki, „miasta kurczące się”, a z drugiej strony rozwój regionalny i lokalny, regionalna polityka i strategie rozwoju oraz wpływ procesu globalizacji na rozwój regionalny i lokalny. Jubilat zawsze w swoich działaniach zmierzał do podniesienia rangi geografii społeczno-ekonomicznej w systemie nauki w Polsce, reprezentując postawę „nowego indywidualisty”, zgodnie z typologią wzorów samookreślenia współczesnych osobowości K. Obuchowskiego [1999]¹. W dyskusji prowadzonej w latach 2011–2014 na forum Komitetu Nauk Geograficznych [Lisowski, 2013, s. 15] w sprawie „jednej” i „podzielonej” geografii (fizycznej i społeczno-ekonomicznej) stwierdzał, że:

„...dualizm metodologiczny geografii winien być usankcjonowany w jej strukturach instytucjonalnych (także w zachowaniu zrównoważonych proporcji np. w zakresie kadry, liczby studentów itp., co wydaje się w dotychczasowych strukturach mało realne, a podstawowe pytanie brzmi zatem: które powiązania instytucjonalne warto wspierać i podtrzymywać (realnie, a nie deklaratywnie) w sytuacji „syndromu dekompozycji” geografii”.

Powołanie dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna wzbudziło oczywiście dyskusję w geografii i pokrewnych dyscyplinach. Z jednej strony była to realizacja koncepcji geografii podzielonej, co nie spotkało się z pełną akceptacją geografów fizycznych, a z drugiej strony połączenie gospodarki przestrzennej z geografią społeczno-ekonomiczną nie zachwyciło orędowników powołania gospodarki przestrzennej jako samodzielnej dyscypliny. Wyzwaniem pozostaje nie tylko wspólne efektywne funkcjonowanie instytucjonalne geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej, ale również ważna jest reintegracja badawcza geografii społeczno-ekonomicznej i geografii fizycznej.

Droga dyscypliny do instytucjonalizacji

Geografia w sferze instytucjonalnej nie od dzisiaj zmagala się z kwestią swojej złożoności przedmiotowej i metodologicznej. Pierwsze katedry geografii powstały często

¹ Nowi indywidualiści to osobowości upodmiotowione, które próbują dokonać zmian w uprawianiu geografii, w poczuciu odpowiedzialności za losy środowiska. Ich przeciwieństwem są osobowości uprzedmiotowione – fundamentaliści i sytuacjoniści. Fundamentalisci głoszą chwałę przeszłości i tradycji i zwykle źle oceniają efekty podejmowanych prób zmian w dyscyplinie. Sytuacjoniści odrzucają jakiegokolwiek wartościowanie, podchodząc do rzeczywistości pragmatycznie, dążą do maksymalizacji sukcesu (jakkolwiek byłby on rozumiany: naukowy, zawodowy, finansowy) poza strukturami instytucjonalnej geografii, stawiając za wzorce pokrewne dyscypliny.

wspólnie z innymi dyscyplinami naukowymi (najczęściej z geologią lub historią). Wyraźny dualizm przedmiotowy geografii zaczął funkcjonować w europejskiej geografii po II wojnie światowej, ale dyscyplina jako całość była na ogół przypisywana konsekwentnie do nauk przyrodniczych [Lisowski, 2012]. Jeszcze w końcu XX w. programy badań geograficznych problemu człowiek-środowisko eksponowały nadmiernie „zagadnienia charakteru i zmian środowiska przyrodniczego, jako układu, który ma charakter pierwotny i podstawowy w stosunku do systemu społecznego” [Chojnicki, 2000, s. 153]. Rosnące różnice metodologiczne między geografą fizyczną i geografą człowieka przemawiały za ich rozdzieleniem, ponieważ koszty badań w geografii fizycznej i wymagania infrastrukturalne znacznie przewyższały potrzeby geografii społeczno-ekonomicznej, co wywoływało napięcia w środowisku geografów. Wyrazem kontestacji statusu przyrodniczego geografii społeczno-ekonomicznej w Polsce na początku XX w. było krótkotrwałe istnienie zakładów antropogeografii lub geografii gospodarczej na uniwersyteckich Wydziałach Humanistycznych w Poznaniu, Warszawie i krótko w Krakowie. Wcześniej geografia ekonomiczna wyodrębniła się instytucjonalnie tylko jako komponent nauk ekonomicznych w Szkole Głównej Handlowej (Warszawa) i Akademii Handlowych w Krakowie i Poznaniu.

Podobny proces zachodził w Wielkiej Brytanii. Dominacja geografii regionalnej w edukacji akademickiej i zbytne skoncentrowanie Royal Geographical Society na eksploracji i ekspedycjach przyczyniły się do powstania w 1933 r. Instytutu Geografów Brytyjskich [Johnston, 2010, s. 158]. „Do lat 70. ubiegłego wieku niewielu geografów człowieka utożsamiało swoją dyscyplinę z naukami społecznymi, ale już dwie dekady później jak najbardziej tak. Ta zmiana nie była ani „naturalna” ani oczywista: wynikała ona z konfliktów na tle tożsamości dyscypliny i chęci nauk społecznych do akceptowania geografów w orbicie swoich zainteresowań” [Johnston 2003, s. 51].

W geografii brytyjskiej na przełomie wieków rozpoczęła się dyskusja nad potrzebą podziału geografii [Thrift, 2002; Johnston, 2003; Viles, 2005], ale nie doprowadziła do formalnej segmentacji części przyrodniczej i społecznej. W Polsce podobna dyskusja rozpoczęła się w tym samym czasie, ale początkowo dominowało przekonanie o konieczności utrzymania jedności geografii i ryzykownych następstwach ewentualnego podziału dyscypliny [Liszewski, Suliborski, 2006; Maik, 2008]. Sytuacja uległa zmianie w kadencji Komitetu Nauk Geograficznych PAN (2011–2014), gdy powołano Zespół ds. Organizacji i Struktury Geografii i rozpoczęto dyskusję środowiska o instytucjonalnym podziale geografii, choć dokładanie zakładano jeszcze dwuobszarowość jednej dyscypliny [Lisowski, 2013]. Sytuacja zmieniła się radykalnie z chwilą pojawienia się projektu klasyfikacji systemu nauki w Polsce według systematyki OECD, na co środowisko geografów było już przygotowane².

Gospodarka przestrzenna wywodzi się z teorii ekonomii wzbogaconej o wątki przestrzenne, urbanistyki oraz teorii planowania przestrzennego. W latach 40. i 50.

² Pierwsza próba umieszczenia w całości geografii w naukach społecznych miała miejsce w 2010 r., ale projekt sygnowany przez MNiSW został szybko odrzucony przez geografów.

ubiegłego wieku rozwój badań przestrzennych w naukach ekonomicznych doprowadził do powstania *regional science* w Stanach Zjednoczonych i rozpowszechnienia tych badań w skali światowej³. Na ogół współcześnie wyróżnia się w gospodarce przestrzennej dwa nurty: nurt ekonomiczny (*spatial economics*) i nurt urbanistyczno-planistyczny (*spatial planning*). Gospodarka przestrzenna jako dziedzina poznawcza i stosowana, może być traktowana jako swoisty mechanizm regulacyjno-integrujący funkcjonowanie przestrzennej organizacji systemu społeczno-gospodarczo-przyrodniczego [Domański, 1995]⁴. Poza gospodarowaniem przestrzenią związanym bardziej z nurtem ekonomicznym, istotną rolę odgrywa gospodarowanie w przestrzeni [Chojnicki, 1992; Parysek, 2007].

J. M. Chmielewski [2010, s. 15] podstawowe zadanie gospodarki przestrzennej jako dyscypliny naukowej widzi w badaniach teoretycznych wspomagających i moderujących praktykę gospodarowania przestrzenią i gospodarowania w przestrzeni. Zdaniem T. Zipsa [2005, s. 2] klasyczne dyscypliny (architektura, urbanistyka, ekonomia, geografia) są bezradne wobec złożoności związanych z tym problemów i dystansują się od współodpowiedzialności w procesach decyzyjnych w kwestiach użytkowania przestrzeni. Wiele do życzenia pozostawia jednak związana z tą działalnością sfera normatywna [Nowak i in., 2023].

Gospodarka przestrzenna w Polsce stanowiła instytucjonalnie komponent nauk ekonomicznych (Instytut Gospodarki Przestrzennej; AE w Poznaniu; 1977) oraz nauk geograficznych (Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; 1981 oraz Instytut Gospodarki Przestrzennej; Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski; 1985). Kierunek studiów gospodarka przestrzenna funkcjonował od 1991 r. w Instytucie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz na Wydziale Architektury i Urbanistyki Politechniki Wrocławskiej [Parysek, 2017], a formalnie został wprowadzony na listę kierunków studiów w Polsce w 1995 r. Unia Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunków Studiów w Zakresie Gospodarowania Przestrzenią (ob. nazwa) w postulatcie powołania dyscypliny „nauki przestrzenne” eksponowała sukcesy we współpracy z praktyką i w sferze edukacji akademickiej, co podkreślają niemal wszystkie nowo powstające dyscypliny. W klasyfikacji nauki OECD w ramach punktu 5.7 Geografia społeczna i gospodarcza, wyróżniono jeszcze segment 5.7c *Urban studies (Planning and development)*⁵.

³ Twórca *regional science* Walter Isard w podróży po Europie odwiedził Warszawę w 1960 r., a piąty europejski kongres Regional Studies Association odbył się w Krakowie w 1965 r. (Boyd 2004).

⁴ Nieokreśloność tego pojęcia ujawniały próby wprowadzenia w Polsce anglojęzycznych odpowiedników kierunku studiów gospodarka przestrzenna: *spatial economics*, *spatial management*, *land management*, *spatial development*. W tłumaczeniu sygnowanym przez MNiSW gospodarka przestrzenna figuruje obecnie jako *spatial management*.

⁵ W Polsce przetłumaczono to jako „urbanistyka (planowanie i rozwój przestrzenny)”, zastrzegając, że urbanistyka wchodzi w skład dyscypliny architektura i urbanistyka. Ta ostatnia dyscyplina

W rzeczywistości badania przestrzenne i środowiskowe pozostają ciągle peryferiami w stosunku do *mainstreamu* innych nauk społecznych (ekonomii, socjologii, psychologii), które na ogół kwestionują instytucjonalizację takich kierunków badań, traktując je ze względu na ich multidyscyplinarność jako pola badawcze, a najwyżej jako subdyscypliny (np. ekonomika przestrzenna, ekonomia ekologiczna, nowa geografia ekonomiczna). Najbardziej odczuł to nurt ekonomiczny gospodarki przestrzennej (gospodarowanie w przestrzeni) z bogatym dorobkiem teoretycznym. Choć aktywności konferencyjnej i publikacyjnej Regional Studies Association (zał. w 1954 r.) może do dzisiaj pozazdrościć wiele dyscyplin nauk społecznych, to *regional science* nie doczekała się statusu dyscypliny naukowej i funkcjonuje w ramach współdziałających dyscyplin w procesie przyznawania dyplomów i stopni [Boyce, 2004, s. 46]⁶. Dystans nauki wobec przestrzeni dotykał już w przeszłości wielokrotnie geografę, która ze względu na dużą rolę przyrody i przestrzeni, warunkowo została zaliczona do nauk społecznych przez Komisję Gulbenkiana [Wallerstein i in., 1996], a w latach 60. ubiegłego wieku wiele wątpliwości wobec statusu całej geografii jako dyscypliny naukowej miał jeden z rektorów (matematyk) Uniwersytetu Warszawskiego. Do połowy ubiegłego stulecia planowanie przestrzenne, podobnie jak geografia, funkcjonowało na pograniczu sztuki i nauki [Davoudi, Pendlebury, 2010]⁷. Zarówno geografia społeczno-ekonomiczna, jak i gospodarka przestrzenna (w nurcie ekonomicznym i planistycznym) w podobnym czasie (lata 50. i 60. XX w.) podwyższyły swój status naukowy z chwilą przyswojenia metodologii neopozytywistycznej, której istotną składową stała się koncepcja przestrzeni relacyjnej.

Wyodrębnienie dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna poparli ekonomiści na forum Centralnej Komisji oraz środowisko geografów. Mniejszy entuzjazm przejawiali geografowie fizyczni, ponieważ geografia fizyczna pozostała tylko subdyscypliną w ramach dyscypliny nauki o Ziemi i środowisku, oraz zwolennicy powołania dyscypliny „nauki przestrzenne” z Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunków Studiów w Zakresie Gospodarowania Przestrzenią (ob. nazwa), skupiającej reprezentantów przypisanych do różnych dyscyplin nauk społecznych, technicznych i przyrodniczych.

w klasyfikacji OECD odpowiada trzem dyscyplinom: inżynierii lądowej (w zakresie inżynierii architektury); sztuce (w zakresie projektowania architektonicznego) oraz geografii społecznej i gospodarczej (w zakresie urbanistyki).

⁶ Załączkowe instytucje akademickie związane z gospodarką przestrzenną w Stanach Zjednoczonych i Polsce zostały rozwiązane. W Stanach Zjednoczonych dotknęło to Department of Regional Science w Filadelfii w 1993 r., a w Polsce symptomatyczna stała się w 2018 r. likwidacja jednostki i kierunku studiów z gospodarki przestrzennej w Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu.

⁷ Davoudi, Pendlebury [2010, s. 639–40] postrzegają planowanie przestrzenne jako dyscyplinę nieustannie wymyślaną się na nowo, co przyczynia się do jej publicznej akceptacji, ale kosztem jasno określonej podstawy intelektualnej, co może utrudniać uzasadnianie jej statusu jako dyscypliny naukowej, ale podtrzymuje kierunek nauczania zaspokajający potrzeby praktyczne (por. Behrend L., Levin-Keitel M., 2020, s. 310). Po 100 latach funkcjonowania status tej dyscypliny w warstwie epistemologicznej pozostaje ciągle niejednoznaczny (Davoudi, 2015).

Klasyfikacja OECD umożliwiła ograniczenie liczby dyscyplin naukowych. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że nośna idea interdyscyplinarności została przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego opacznie zrozumiana, ponieważ zamiast powoływać nowe dyscypliny „interdyscyplinarne” (np. nauki przestrzenne), rozwiązano ten problem poprzez scalenie dotychczas funkcjonujących samodzielnie dyscyplin (np. ekonomia i finanse, nauki o polityce i administracji, nauki o zarządzaniu i jakości). Straciły też swoją dotychczasową odrębność stykowe dyscypliny naukowe: biofizyka, biochemia, biotechnologia. Środowisko naukowe otrzymało sygnał, że badania interdyscyplinarne można prowadzić na polach badawczych w ramach istniejących dyscyplin, scalonych par poprzednio odrębnych dyscyplin, lub też w doraźnych zespołach badawczych⁸.

Ten krótki przegląd drogi do instytucjonalizacji geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej pozwala stwierdzić, że koncepcja powołania wspólnej dyscypliny na podstawie miejsca w klasyfikacji OECD stała się jedyną szansą na ich instytucjonalizację. Ten sukces jest tym bardziej spektakularny, że po raz pierwszy pojawił się przymiotnik „przestrzenny” w klasyfikacji nauki w Polsce, podczas gdy wiele dyscyplin utraciło formalną niezależność. W ostatniej parametryzacji jednostek naukowych, wśród 17 jednostek ocenianych w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej, sześć uzyskało kategorię A, a tylko dwie kategorię B. Ewentualne funkcje integrujące i syntetyzujące nowej dyscypliny pozostają nie wiadomą, co dobrze odzwierciedla pytanie postawione na jednej z konferencji [Strykiewicz, 2021b]: czy nowa dyscyplina pozostanie dyscypliną unitarną czy raczej federalną?

Złożona tożsamość geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej

Tożsamość wewnętrzna dyscypliny to świadomość wspólnoty wartości, postaw, celów, interesów, sposobów działania i zachowań środowiska uprawiającego daną naukę, a tożsamość zewnętrzna to świadomość odrębności tych elementów w odniesieniu do innych środowisk naukowych [Krzyżanowski, 1985]. Tożsamość przedmiotowa obejmuje dziedzinę przedmiotową i aparat pojęciowy, problematykę (co się bada i czego się oczekuje), metody badań, wytwory badań. Tożsamość funkcjonalna zawiera działalność poznawczą, dydaktyczną, wdrożeniową i organizacyjną, a tożsamość

⁸ Ministerstwo Edukacji i Nauki przywróciło 9 dyscyplinom odrębny status w 2022 r., a Uchwałą Rady Doskonałości Naukowej z 23.10.2023 problematyka dyscypliny ochrona dziedzictwa i konserwacja zabytków została włączona do 17 dyscyplin (!).

instytucjonalna odnosi się do struktury instytucji i jednostek naukowych [Trocki, 2005].

Wspólna tożsamość przedmiotowa geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej osadzona jest w koncepcji przestrzeni ujmowanej relacyjnie, co w olbrzymim stopniu wpływa na kompatybilność aparatu pojęciowego w tych subdyscyplinach. Gospodarka przestrzenna zajmuje się organizacją przestrzenną działalności człowieka: a) relacjami między społeczeństwem, gospodarką, środowiskiem przyrodniczym i przestrzenią [Domański, 1993]; b) organizacją przestrzenną systemu społeczno-gospodarczego w środowisku geograficznym [Unia Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunków Studiów w Zakresie Gospodarowania Przestrzenią, 2013]. Podobnie jest definiowany przedmiot zainteresowań geografii społeczno-ekonomicznej: a) przestrzenne zróżnicowanie i organizacja działalności człowieka oraz ich współzależności ze środowiskiem przyrodniczym [Johnston, 2003]; b) szeroko pojęta sfera społeczna (zjawiska gospodarcze, polityczne, kulturowe, ludnościowe i osadnicze) w ujęciu przestrzennym, regionalnym i ekologicznym [Chojnicki, 1996, s. 20].

Trudno zaprzeczyć podobieństwu ogólnej charakterystyki przedmiotu badań tych dwóch subdyscyplin, choć nawet w tych ogólnych definicjach można dostrzec już pewne ograniczenia w przedmiocie badań gospodarki przestrzennej (organizacja przestrzenna), gdy w przypadku geografii społeczno-ekonomicznej pojawia się większa „całościowość” w postaci „zróżnicowania” lub sfery społecznej w różnych ujęciach. Ta różnica nadaje geografii społeczno-ekonomicznej charakter nauki bardziej podstawowej, której motywacja poznawcza odwołuje się do ciekawości świata (pełna swoboda wyboru przedmiotu zainteresowań)⁹.

Ograniczoność gospodarki przestrzennej związana jest z jej charakterem jako nauki bardziej stosowanej (gospodarka przestrzenna to także forma gospodarki), której motywację poznawczą stanowi użyteczność przestrzeni, a przedmiotem badań jest racjonalność przeznaczenia przestrzeni, jej wykorzystanie, godzące interesy różnych użytkowników w realizacji celów społecznych i gospodarczych, poprzez efektywność alokacji i koordynację użytkowania przestrzeni. Gospodarka przestrzenna z trzonem empirycznym łączy składowe pragmatyczne i normatywne.

Obie części nowej dyscypliny są w dużym stopniu dłużnikami w bilansie wymiany naukowej z innymi dyscyplinami [Stachowiak, Bajerski, 2016]¹⁰, co nadaje wytwarzanej wiedzy charakter multidyscyplinarny. Wspólne są w geografii ekonomicznej i badaniach ekonomiczno-przestrzennych najstarsze koncepcje teoretyczne „myśli przestrzenno-gospodarczej” (Thünen, Weber, Lösch, Christaller), do których odwołują się współcześnie scalone dyscypliny. W połowie XX w. to geografowie mieli olbrzymi

⁹ Geograf ma całkowicie wolne prawo wyboru przedmiotu badań, geografią jest to, co robią geografowie, a brak szkół naukowych jest zaletą dyscypliny [Brigham, 1915].

¹⁰ Wg bazy Web of Science 85% artykułów cytowanych przez geografię społeczno-ekonomiczną pochodziło z innych dyscyplin naukowych, a dyscyplina ta ma ujemny bilans w przepływach wiedzy z innymi dyscyplinami [Stachowiak, Bajerski, 2016, 215].

udział w powstaniu i funkcjonowaniu Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, stanowiąc znaczną część składu osobowego do dzisiaj.

Początkowo R. Domański [1993, s. 11] uznawał, że najbardziej z gospodarką przestrzenną są spokrewnione geografia ekonomiczna i planowanie przestrzenne, ponieważ przedmiotem badań tych dyscyplin jest „ta sama rzeczywistość”. Badane są relacje między społeczeństwem, gospodarką, środowiskiem przyrodniczym i przestrzenią. O różnicach decydowały odmienne kompetencje. Dostrzegano też zawsze istotne związki geografii i gospodarki przestrzennej w zakresie problematyki lokalizacji, struktury przestrzennej, organizacji przestrzennej, procesów przestrzennych, gospodarki regionalnej i lokalnej [Chojnicki, 1990; Domański, 1993; Parysek, 2004]. Jednak w późniejszych publikacjach R. Domańskiego [2006] geografia jest już jedną z wielu nauk pokrewnych i współdziałających z gospodarką przestrzenną, a pokrewieństwo z gospodarką przestrzenną dotyczy już tylko geografii ekonomicznej osadzonej w metodologii neopozytywistycznej, a nie zajmującą się zróżnicowaniem przestrzennym i relacjami człowieka ze środowiskiem przyrodniczym. Bardziej szczegółowa analiza poglądów na temat wzajemnych relacji wykazuje, że ta przedmiotowa wspólnota miała charakter selektywny. Za najbardziej istotny wkład geografii do gospodarki przestrzennej był często uznawany dorobek dotyczący procesów przyrodniczych, będących głównym przedmiotem zainteresowań geografii fizycznej [por. Domański, 1993, 2006]. Podobnie w pryncypiach planistycznych [Parysek, 2007, s. 92] geografia postrzegana była przede wszystkim przez pryzmat rozwoju zrównoważonego, walorów krajobrazowych i ochrony środowiska, a nie teorii lokalizacji i procesów przestrzennych.

Pojawiła się w polskiej literaturze propozycja, aby samą gospodarkę przestrzenną określać mianem regionalistyki [Domański, 1993], ale w praktyce studia rozwoju lokalnego i regionalnego okazały się bardziej nośnym pojęciem, którego zaletą stało się podkreślenie wieloaspektowego charakteru takich studiów, co z kolei było bliskie geografii. Studia regionalne bywały prowadzone pod nazwą gospodarki przestrzennej, która jednak ma zakres węższy niż studia regionalne.

Wydaje się, że w końcu ubiegłego stulecia obiecująca wspólnota zainteresowań szczególnie w problematyce rozwoju oraz polityki regionalnej i lokalnej uległa osłabieniu w związku z tym, że geografia społeczno-ekonomiczna coraz więcej uwagi poświęcała zrozumieniu współczesnego świata. Pewien zwrot geografii społeczno-ekonomicznej na przełomie wieków od struktur przestrzennych ku procesom rozwoju i procesom społeczno-kulturowym uczynił przestrzeń raczej płaszczyzną odniesienia do badań tej problematyki, a ważniejsze stało się poszukiwanie wyjaśnienia lub zrozumienia samej działalności człowieka na Ziemi, niż domniemyanych praw przestrzennych [Guelke, 1977].

Geografia społeczno-ekonomiczna ograniczając badania form i struktur przestrzennych¹¹ usiłowała się w dużym stopniu przystosować się do radykalnej zmiany

¹¹ Jednym z charakterystycznych przejawów tej tendencji było ograniczanie zamieszczania map w publikacjach geograficznych, co wywoływało duże niezadowolenie geograficznych fundamentalistów.

społecznej w końcu ubiegłego stulecia. Wysokie koszty społeczne transformacji i nie-
możność oferowania społeczeństwu jasnej wizji przyszłości narzuciły różne interpre-
tacje rzeczywistości społeczno-przestrzennej. Nowe orientacje filozoficzno-metodolo-
giczne miały ułatwić zrozumienie skomplikowanych przemian poprzez zrozumienie
działań innych ludzi (nauka hermeneutyczna) lub wskazanie wątpliwych zalet tych
przemian (nauka krytyczna)¹². Z jednej strony zapewniały one wprawdzie podsta-
wy do weryfikacji sposobów kształtowania środowiska i organizacji przestrzeni, ale
z drugiej strony pośrednio podtrzymywały wizję geografii jako dyscypliny pełniącej
funkcje kulturowo-informacyjne.

Gospodarka przestrzenna skupiała się konsekwentnie na rozwiązywaniu proble-
mów praktycznych, związanych z organizowaniem przestrzeni, jej zarządzaniem, re-
gulacją i ochroną, planowaniem inwestycji. Wzmacniało to nurt urbanistyczno-plani-
styczny i rozszerzało współpracę z naukami inżynieryjno-technicznymi. W tzw. nauce
postnormalnej głównym przedmiotem zainteresowania nie jest zrozumienie świata,
który nas otacza („prawda”), ale konkretne problemy stojące przed społeczeństwem
[Funtowicz, Ravetz, 1993]. W nauce transdyscyplinarnej badania są zorientowane na
problemy, a ważnym kryterium ich oceny jest przekładalność badań na procesy decy-
zyjne organów władzy państwowej i samorządowej oraz podmiotów gospodarczych.

Nie można oczywiście odmówić także gospodarce przestrzennej postępującego
usołeczniania [Chojnicki, 1992]. Wśród przesłanek do nowego paradygmatu gospo-
darki przestrzennej wymieniano m.in.: podmiotowość człowieka, jakość życia i zna-
czenie czynników społecznych, system wartości społeczeństwa, w tym etyki ekolo-
gicznej i ekonomicznej [Domański, 2006]. Podobnie na przełomie wieków dokonano
redefinicji dyscypliny planowania przestrzennego jako krytycznego myślenia o prze-
strzeni i miejscu jako podstawie działania [Davoudi, Pendlebury, 2010].

Gospodarka przestrzenna pozostaje ciągle bardziej w empiryczno-analitycznym
modelu uprawiania nauki, gdy w geografii społeczno-ekonomicznej (człowieka) roz-
winął się bardziej model humanistyczny, skupiony na zrozumieniu i wartościowaniu,
a rozwija się również model posthumanistyczny związany z etyką i odpowiedzialno-
ścią podmiotów w hybrydowym świecie [Kotus, 2023]. Słabością geograficznego uję-
cia gospodarki przestrzennej pozostaje niedocenywanie problematyki planistyczno-pro-
jektowej [Chojnicki, 1990]. Idea „geografii stosowanej”, praktycznych zastosowań
geografii, pojawiła się w Polsce już w okresie międzywojennym, która to problematy-
ka w przyszłości miała stać się przedmiotem zainteresowań gospodarki przestrzennej.
Jednak ta funkcja geografii z trudnością przebiegała się do świadomości społecznej.
W rezultacie geografowie nie włączali się w wystarczającym stopniu w rozwiązywanie

¹² Ta zmiana orientacji znalazła też wyraz w relacjach geografii społeczno-ekonomicznej z geografią
fizyczną, gdy przyroda została uznana za kategorię hybrydową. Koncepcje natury i środowiska w geo-
grafii społeczno-ekonomicznej traktuje się często jako konstrukty społeczne, a nie obiektywne rzeczywi-
stości rządzone przez ich własne prawa, skupiając się na społeczno-kulturowym i politycznym wymiarze
relacji społeczeństwo-środowisko.

praktycznych problemów funkcjonowania i kształtowania właściwości terytorialnych systemów społecznych [Parysek, 2004, s. 121].

O wąskim zakresie zgodności teoretyczno-metodologicznej geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej wspominał już Z. Chojnicki [1990], którą to tezę podtrzymał T. Stryjakiewicz [2021b] w referacie na pierwszej konferencji ogólnopolskiej poświęconej nowo powołanej dyscyplinie. Współczesne obiekty wobec integracji geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej wynikają przede wszystkim z różnej ewolucji subdyscyplin w warstwie teoretyczno-metodologicznej, co rzutuje też na zakres przedmiotowy i ich społeczny wizerunek¹³. Zwrot społeczno-kulturowy w końcu XX wieku nadał geografii społeczno-ekonomicznej (geografii człowieka) wizerunek dyscypliny syntetyzującej rzeczywistość społeczno-przestrzenną, dyscypliny eksponującej różnorodność tematyczną i indywidualizm obszarów [Lisowski, 2011].

Przyszłość tandemu

Zdaniem T. Stryjakiewicza [2021a], nowa dyscyplina pozostanie prawdopodobnie dyscypliną bardziej federalną niż unitarną, co może wydawać się zaskakujące w świetle pewnych elementów wspólnych lub komplementarnych w zakresie przedmiotowym i teoretyczno-metodologicznym. Już te atrybuty powinny ułatwiać transfer i fuzję pojęć, metod i wyników badań między subdyscyplinami. Bliskość problemowa i metodologiczna nauk związanych z przestrzenią umożliwia wspólną ocenę ich dorobku. Na przykład w Wielkiej Brytanii w ramach Research Assessment Exercises ocena dorobku geografii (fizycznej i społeczno-ekonomicznej), architektury, urbanistyki i ruralistyki oraz archeologii dokonywana była w przeszłości (2008 r.) w jedynym interdyscyplinarnym panelu H. Idea interdyscyplinarności w istocie zakłada przygodny kontakt poszczególnych dyscyplin (subdyscyplin) na obrzeżach ich zainteresowań.

Współcześnie wiedza o środowisku i organizacji przestrzeni staje się coraz bardziej wiedzą kreowaną przez nauki stosowane i doraźnie powoływane zespoły badawcze, których produkty służą podejmowaniu decyzji w zakresie polityki społecznej, gospodarczej i ekologicznej. Taki potencjał niewątpliwie tkwi w nowo powołanej dyscyplinie. Reprezentanci gospodarki przestrzennej i geografowie od kilkudziesięciu lat współpracują w ramach Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN. Trudno też nie wspomnieć o faktycznym utożsamianiu się wielu geografów społeczno-ekonomicznych z gospodarką przestrzenną i ich zaangażowaniu w działania

¹³ O olbrzymiej roli segmentu społecznego i humanistycznego w geografii człowieka świadczy największa w ostatnich dekadach cytowalność wśród geografów w skali światowej dwóch reprezentantów nurtu społecznego i kulturowego: Davida Harvey'a i Y-Fu Tuana.

Unii Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunków Studiów w Zakresie Gospodarowania Przestrzenią. W ostatnich dekadach kształceniem w zakresie gospodarki przestrzennej w większości jednostek geograficznych w Polsce zajmowali się geografowie, wspomagani przez ekonomistów, urbanistów, planistów przestrzennych, socjologów i architektów, a efekty były pozytywnie oceniane przez Polską Komisję Akredytacyjną.

Najbardziej znanym modelem integracji dyscyplin naukowych, dotyczącym tematów badawczych (przedmiot badań i wytworzona wiedza) jest typologia S. R. Ranganathana [1967]. Podstawą wyróżnienia różnych relacji między dyscyplinami jest siła wzajemnych powiązań. W typologii tej wyróżniano pięć podstawowych typów [za Kozłowski 1996]. Dotychczasowe relacje geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej można zakwalifikować jako zbliżone do „dyscypliny wiązanej”.

Wiedzy naukowej powstającej w wyniku wiązania można najbardziej przypisać cechy wiedzy interdyscyplinarnej [Walczak, 2016], ponieważ uczestniczące dyscypliny zachowują pewną odrębność. Często w „wiązanej dyscyplinie” brak wewnętrznej spójności i jednoczących teorii, ale istnieje zdolność do dokonywania syntezy. W „wiązaniu” pojedyncza idea (przestrzenny system społeczno-gospodarczo-przyrodniczy) tworzy wspólne pole zainteresowań, ale rozpatrywane jako odrębny przedmiot formalny każdej z dyscyplin, ujęty w określonym aspekcie, z określonego punktu widzenia [Kamiński, 1992, s. 187]. Na ogół w tej kategorii wiedzy naukowej umieszcza się różne multidyscyplinarne pola badawcze, np. *area studies*, ale J. Kozłowski [1996] zalicza do tej kategorii także urbanistykę i naukę o środowisku. „Destylacja” polega na wydobywaniu powiązanych ze sobą elementów (pojęć, tez) z kilku dyscyplin i zorganizowaniu wokół nich nowej dyscypliny. Na przykład proces zarządzania różnymi podmiotami został „wydestylowany” i uogólniony w formie nauk o zarządzaniu [Kozłowski, 1996]. „Scalenie” polega na stworzeniu z dwóch dyscyplin – dyscypliny nowej, niezależnej, formalnie zorganizowanej (biochemia, socjolingwistyka, biotechnologia), która jest określana także jako nauka stykowa lub pograniczna [Kamiński, 1992, s. 249].

Kwestią otwartą pozostaje możliwość zmiany statusu wzajemnych relacji geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej w kierunku „destylacji”, której podstawą byłaby na przykład idea nauki przestrzennej (nauk przestrzennych). W polskim środowisku naukowym idea ta była propagowana w ostatnich dekadach zwłaszcza wśród reprezentantów i sympatyków gospodarki przestrzennej. Pojęcie przestrzeni ma bardzo szeroki zakres znaczeniowy i wydaje się przydatne w badaniach inter- i transdyscyplinarnych jako zwornik różnorodności, integrujący rozmaite wycinki rzeczywistości, ale w dobie „panspatyzmu” bywa też ozdobnikiem sugerującym ujęcia całościowe badań. Dotychczasowe doświadczenia wykazują, że „przestrzeń” funkcjonuje instytucjonalnie najczęściej z przymiotnikiem (np. planowanie przestrzenne; gospodarka przestrzenna, ekonomika przestrzenna).

Porażka geografii społeczno-ekonomicznej jako *spatial science* została zapamiętana w środowisku geograficznym. Pouczającą lekcją w zakresie „przestrzennej” integracji różnych dyscyplin może być opinia o raporcie na temat strategii badań nauk

geograficznych, opracowanym kilkanaście lat temu przez National Research Council (2010) w Stanach Zjednoczonych. Geografia ujmowana była w tym raporcie jako transdyscyplinarne pole badawcze (nauki geograficzne) pięciu istotnych problemów współczesnego świata, dotyczących wzajemnych powiązań między społeczeństwem a przyrodą. W badaniach zakładano wykorzystanie analizy przestrzennej, GIS i technologii pokrewnych, teledetekcji, wizualizacji geograficznej, modeli numerycznych i analitycznych, analizy dedukcyjnej opartej na danych przestrzennych oraz oceny powiązań między miejscami. W takim ujęciu nauki geograficzne stawiały się empiryczną analizą danych przestrzennych w kontekście relacji człowiek-środowisko, w której nastąpiło „rozróżnienie podejścia naukowego i humanistycznego”, przy czym podejście humanistyczne nie zostało uznane za część nauk geograficznych. Metody i narzędzia badań przemawiały za określeniem nowego pola badawczego raczej mianem nauk przestrzennych, niż geograficznych [Winkler, 2011].

Krytycy projektu (R. Johnston, T. Barnes), pomijając jakby rangę głównego problemu badawczego (relacje społeczeństwo-przyroda), uznali że mamy do czynienia z *déjà vu* w postaci zwrotu geografii do przeszłości neopozytywistycznej, ale nie gwarantującego budowy teorii („jak” – było najczęściej występującym zaimkiem wprowadzającym do pytania badawczego), wraz z ograniczeniem przedmiotu zainteresowań geografii w sferze społecznej („promocja części geografii”)¹⁴.

Propozycja była wielkim wyzwaniem dla geografów ze względu na konieczność porzucenia utrwalonej przez wieki strategii uprawiania dyscypliny, w której priorytet nadawano na ogół różnorodności, a nie uniwersalizmowi. Z jednej strony stałe rozszerzanie zakresu przedmiotowego badań i wzbogacanie metodologii utrudniało kształtowanie jednolitego wizerunku geografii wśród innych dyscyplin, ale z drugiej strony to właśnie ta różnorodność w przekonaniu geografów podtrzymuje tożsamość geografii jako nauki całościowej i syntetyzującej. Taka „swoboda” odkrywania czegokolwiek, w jakikolwiek sposób, często pozbawiony wewnętrznej kontroli, prowadzi jednak do chaotycznego, doraźnie określanego obrazu dyscypliny [Turner, 2002, s. 65].

Strategia uprawiania dyscypliny nadaje geografom charakter wspólnoty interpretacyjnej (hermeneutycznej), w której mechanizmy kontroli społecznej nie mogą wymuszać większego konformizmu wobec sposobu działalności badawczej [Fuchs, 1992; Sojak, 2014]. Wspólnotę interpretacyjną badaczy charakteryzują następujące atrybuty:

- Wysoka niepewność zadaniowa (hierarchia problemów ulega ciągłym zmianom; wiedza przyjmuje postać kolejnych reinterpretacji, a rzadko ogólnych koncepcji teoretycznych).
- Niska wzajemna zależność (dyscyplina nie posiada całościowej konceptualizacji; badacze są rozproszeni, funkcjonują liczne orientacje metodologiczne).
- Niska autonomia reputacji (nagrody i uznanie pochodzą z wielu źródeł, często spoza dyscypliny).

¹⁴ Dyskusja przedstawiona w czasopiśmie „Professional Geographer” 2011, 63 (3).

Choć o efektach działań poznawczych decyduje bardziej społeczna organizacja badań (reżim prowadzenia badań), niż merytoryczne różnice między obszarami badawczymi [Fuchs, 1992], to geografowie są niechętni funkcjonowaniu we wspólnocie pozytywistycznej, wymuszającej zwykle węższy zakres przedmiotowy i narzucającej większy konformizm wobec sposobu działalności badawczej¹⁵. W świetle propozycji S. Fuchsa [1992], na pograniczach scalonych w 2018 r. dyscyplin, mogłyby funkcjonować tylko wspólnoty pragmatyczne w postaci tzw. frontu naukowego. Wspólnota pragmatyczna podejmuje niestandardowe problemy, często powiązane z innowacyjnymi wdrożeniami. Taka wspólnota musi być w związku z tym niewielka, o wysokiej intensywności kontaktów wewnętrznych i ekskluzywnym charakterze.

Podsumowanie

Przestrzeń jest wspólną kategorią pojęciową nowej dyscypliny, a potrzeba organizacji przestrzennej i ładu przestrzennego w połączeniu z ideą kształtowania rozwoju zrównoważonego pozostają jednymi z najważniejszych wyzwań dla współczesnego społeczeństwa.

Integracja geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej jest uzależniona od wyborów badaczy. Koegzystencję ułatwia interpretacyjny charakter wspólnoty geograficznej, cechującej się dużą tolerancją wobec pluralizmu. Część nowej wspólnoty może być zainteresowana kontynuowaniem lub uruchomieniem nowych badań zespołowych (frontu naukowego geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej), ale pozostali zapewne pozostaną w swoich dotychczasowych obszarach badań, co nada nowej dyscyplinie charakter federacyjny.

W zakresie edukacji akademickiej obserwujemy trzy tendencje. W ośrodkach geograficznych dominuje ciągle oddzielne kształcenie w zakresie składowych nowej dyscypliny na kierunku geografia i kierunku gospodarka przestrzenna (utrzymująca się separacja), ale na studiach licencjackich w Uniwersytecie Jagiellońskim prowadzony jest kierunek „geografia i gospodarka przestrzenna”, co można uznać za przejaw integracji. Podobne rozwiązanie realizowane jest na Sorbonie (Géographie et Aménagement). Z kolei na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM edukacja odbywa się na kierunkach gospodarka przestrzenna oraz zintegrowane planowanie rozwoju, co może wskazywać na pewną eliminację geografii.

¹⁵ W krajach anglosaskich geografowie odrzucili ideę „nowej geografii ekonomicznej”, nawiązującej do naturalistycznego wzorca metodologicznego [Martin 1999]. W opinii geografów ekonomia dąży do ujednolicenia ekonomii poprzez stosowanie modelu *homo oeconomicus*, nadmiernie wierząc w skuteczność mechanizmów rynkowych, czego „geograficzna” geografia ekonomiczna stara się unikać [Coe i in., 2007, s. 10].

Niezależnie od przyjętych strategii współpracy uważam, że taka kooperacja w trudnych dla nauki czasach będzie bardzo korzystna, zarówno dla rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej, jak gospodarki przestrzennej. Fuzja jest wykorzystaniem szansy. Efekt synergii zwykle zapewnia transfer wiedzy i kompetencji. Tandem to możliwość realizacji zadań badawczych bez stanowienia dla siebie konkurencji. Współpraca może przyczynić się do wzmocnienia wizerunku geografii społeczno-ekonomicznej jako dyscypliny także o walorach aplikacyjnych i będzie przypominać geografom, że pluralizm bez uniwersalizmu staje się w kontekście społecznym anarchizmem. W przypadku gospodarki przestrzennej cenne może być bardziej uspołecznione spojrzenie na organizację przestrzeni, którego brak był w przeszłości jedną z przyczyn porażki klasycznej *regional science*.

Literatura

- Behrend L., Levin-Keitel M., 2020, *Planning as scientific discipline? Digging deep toward bottom line of the debate*. „Planning Theory” nr 19(3): 306–323.
- Boyce D., 2004, *A short history of the field of regional science*. „Papers in Regional Science” nr 83: 31–57.
- Brigham A.P., 1915, *Problems of geographic influence*. „Annales of the Association of American Geographers” nr 5: 3–25.
- Chmielewski J.M., 2010, *Teoria i praktyka planowania przestrzennego. Urbanistyka Europy*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1990, *Udział i rola geografii w badaniach gospodarki przestrzennej*, [w:] Chojnicki Z., Domański R. (red.), *Polskie badania gospodarki przestrzennej*. Biuletyn KPZK PAN, 146: 38–49.
- Chojnicki Z., 1992, *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej*, [w:] Chojnicki Z., Czyż T. (red.), *Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski*. Seria Geografia 55, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań: 9–19.
- Chojnicki Z., 1996, *Geografia społeczno-ekonomiczna wobec transformacji systemowej w Polsce*. „Przegląd Geograficzny” nr 68(1–2): 19–29.
- Chojnicki Z., 2000, *Perspektywiczne problemy badawcze geografii*, [w:] Kortus B., Jackowski A., Krzemień K. (red.), *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku*. Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków: 151–159.
- Coe N. M., Kelly P. F., Yeung H. W. C., 2007, *Economic geography: a contemporary introduction*. Blackwell Publishing, Malden.
- Davoudi S., 2015, *Is planning an academic discipline?* „Revue internationale d’urbanisme” nr 1: 1–9.
- Davoudi S., Pendlebury J., 2010, *Town Planning Review 1910–2010*. „The Town Planning Review”, nr 81(6): 613–645.
- Domański R., 1993, *Gospodarka przestrzenna*. PWN, Warszawa.

- Domański R., 1995, *Gospodarka przestrzenna jako wielodyscyplinowa dziedzina badań*. „Nauka” nr 1: 53–69.
- Domański R., 2006, *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. PWN, Warszawa.
- Fuchs S., 1992, *Professional Quest for Truth. The Social Theory of Science and Knowledge*. State University of New York Press, New York.
- Funtowicz S. O., Ravetz J. R., 1993, *Science for the post-normal age*. „Futures” nr 25(7): 735–755.
- Guelke L., 1977, *The role of laws in human geography*. „Progress in Human Geography” nr 1(3): 376–386.
- Johnston R., 2003, *Geography and the social science tradition*. [w:] Holloway S. L., Rice S. P., Valentine G. (red.), *Key Concepts in Geography*. Sage, London: 51–72.
- Johnston R., 2010, *Human geography*, [w:] Backhouse R. E., Fontaine Ph. (red.), *The History of the Social Sciences since 1945*. Cambridge University Press, Cambridge: 155–183.
- Kamiński S., 1992, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Kotus J., 2023, *Wokół miejsca i jego relacyjnej istoty. Konwersacyjne podejście wobec miejsca*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kozłowski J., 1996, *Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych*. „Sprawy Nauki” nr 1: 3–8.
- Krzyżanowski L., 1985, *Podstawy nauk o zarządzaniu*. PWN, Warszawa.
- Lisowski A., 2011, *Geography and social sciences in transdisciplinary science*. „Miscellanea Geographica” nr 15: 9–40.
- Lisowski A., 2012, *Miejsce geografii społeczno-ekonomicznej w geografii i systemie nauki w Polsce*. „Przegląd Geograficzny” nr 84(2): 171–198.
- Lisowski A. (red.), 2013, *Stanowisko członków zespołu w sprawie miejsca geografii w strukturze nauki w Polsce* (maszynopis). Zespół ds. Organizacji i Struktury Geografii KNG PAN.
- Liszewski S., Suliborski A., 2006, *Jedność geografii a problem kształcenia akademickiego*. „Czasopismo Geograficzne” nr 77(1–2): 3–22.
- Maik W., 2008, *Aktualne problemy rozwoju geografii w świetle jedności i tożsamości geografii*, [w:] Liszewski S., Łoboda J., Maik W. (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*. Komitet Nauk geograficznych PAN, Wyższa Szkoła Gospodarki, Bydgoszcz: 27–38.
- Martin R., 1999, *The new ‘geographical turn’ in economics; some critical reflections*. „Cambridge Journal of Economics” nr 23: 65–91.
- Nowak M. J., Śleszyński P., Churski P., Degórski M., Komornicki T., Sagan I., Strykiewicz T., 2023, *Wymiar prawny w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne i zagadnienia badawcze*. „Przegląd Geograficzny” nr 95(4): 343–367.
- Obuchowski K., 1999, *Rewolucja podmiotów i nowy indywidualizm*, [w:] Koziński J. (red.), *Humanistyka na przełomie wieków*. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa: 131–149.
- Parysek J. J., 2004, *Praktyczne funkcje polskiej geografii*, [w:] Chojnicki Z. (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 119–132.
- Parysek J. J., 2007, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej: wybrane aspekty praktyczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Parysek J. J., 2017, *Narodziny kierunku i początki kształcenia w zakresie Gospodarki przestrzennej w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. „Biuletyn KPZK PAN”, nr 266: 11–28.

- Ranganathan R.S., 1967, *Prolegomena to Library Classification*. Asia Publishing House, London.
- Sojak R., 2014, *Czy możliwa jest interdyscyplinarność socjologii i filozofii?* [w:] Kurczewska J., Lejzerowicz M. (red.), *Głosy w sprawie interdyscyplinarności: socjologowie, filozofowie i inni o pojęciach, podejściach i swych doświadczeniach*. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa: 109–122.
- Stachowiak K., Bajerski A., 2016, *Relations of geography with other disciplines: A bibliometric analysis*. „Geographia Polonica” nr 89(2): 203–230.
- Stryjakiewicz T., 2020, *Kształtowanie się geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej jako dyscypliny naukowej w nowej klasyfikacji nauki w Polsce*. „Prace i Studia Geograficzne” nr 65(2): 21–32.
- Stryjakiewicz T., 2021a, *Emergence of socio-economic geography spatial management in the new classification of science in Poland*. „Quaestiones Geographicae” nr 40(4): 7–14.
- Stryjakiewicz T., 2021b, *Teraźniejszość a wyzwania przyszłości geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*. Referat podczas I Konferencji Naukowej pt. „Teraźniejszość a wyzwania przyszłości geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej”, WGSEiGP UAM, 21.04.2021 r.
- Thrift N., 2002, *The future of geography*. „Geoforum” nr 33(3): 291–298.
- Trocki M., 2005, *Tożsamość nauk o zarządzaniu*. „Przegląd Organizacji” nr 1(780): 7–10.
- Turner B. L., 2002, *Contested identities: human-environment geography and disciplinary implications in a restructuring Academy*. „Annales of the Association of American Geographers” nr 91(1): 52–74.
- Viles H., 2005, *A divide discipline?* [w:] Castries N., Rogers A., Sherman D. (red.), *Questioning Geography. Fundamental Debates*. Blackwell Publishing, Malden-Oxford: 26–38.
- Walczak M., 2016, *Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna?* „Zagadnienia naukoznawstwa” nr 1(207): 113–126.
- Wallerstein I., Juma C., Keller E. E., Kocka J., Mudkimbe V. Y., Miushakoji K., Prigogine I., Taylor P. J., Trouillot M.-R., 1996, *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford University Press, Stanford.
- Winkler J. A., 2011, *Geographical Sciences versus Geography: How and Why?* „Professional Geographer” nr 63(3): 315–319.

Źródła internetowe

- National Research Council, 2010, *Understanding the changing planet: Strategic directions for the geographical sciences*. National Academies Press, Washington DC. <https://nap.nationalacademies.org/catalog/12860/understanding-the-changing-planet-strategic-directions-for-the-geographical-sciences> [data dostępu 20.12.2023 r.]
- Zipser T., 2005, *Memoriał; Unia Uczelni na Rzecz Rozwoju Kierunków Studiów w Zakresie Gospodarowania Przestrzenią*. http://uniagp.home.amu.edu.pl/?page_id=236 [data dostępu: 20.12.2023 r.]